

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו

”כלים” ו”שבירתם”

בדרך כלל אין אדם עומד על תוכנם הקבלי של הביטויים כלים, כלים שבורים, שברי כלים ושבירת הכלים, משום שלא בטלה משמעותם על דרך הפשט. ואף על פי כן ילמדנו העיון, שאפילו פירושי הפשט שלהם נתגוונו גוונים מיסטיים במשך הדורות, עד שעלינו לבחון את שימושיהם בספרות ימינו גם מבחינת התוכן הקבלי שדבק בהם.

כידוע, המלה כלי—כלים משמשת בדרך הפשט בכל רובדי לשוננו כציון (א) למכשיר שהאומן משתמש בו בעשייתם ובתיקונם של דברים; (ב) לעצם שיש לו בית קיבול לקליטת דבר שנותנים בו.¹ — שברי כלים הם חלקים, שהופרדו מן הכלי השלם [כלי במשמעות (ב)], והם גופם אינם יפים על פי

1 המשמעות המקראית בגדים (”לא יהיה כלי גבר ועל אשה” — דב' כב, ה) נשמרה אף היא; השווה בלשון המשנה: ”בנות ישראל יוצאות בכלים שאולין” (תענית ד, ת). בלשון ימינו התרחבה משמעותה של המלה והיא מציינת גם מתקנים ומוסדות וכד', שנועדו להיות מכשירים בפעולה, כמו למשל בדברי ד' בן-גוריון: ”כלום כל כלי שאני מקים מוכרח להיות כלי של מפא”י? האם לא הקימותי את צה”ל וכלים ממלכתיים אחרים?” (מעריב 23.3.58). בלשון הדיבור מציינת ”כלי” גם נשק (קיצור של כלי נשק) — אבל כל השימושים האלה אינם מענייננו כאן, משום שאין בהם צירוף כלים עם שבר, ובצירוף זה אנו עוסקים.

רוב לתכליתו של הכלי עצמו. במשנה אנו קוראים, למשל: „כל הכלים הניטלין בשבת שבריהן ניטלין“ (שבת יז, ה); „אף [העושה כלים] מן הקצועות [= מעצים חתוכים], משברי כלים, מן הגרוטים... [טהורין]“ (כלים יא, ג). וכיוצא בו בלשון הרמב"ם: „...וכן כל הכלים הניטלין בשבת שנשברו בין קודם השבת בין בשבת שבריהן ניטלין, והוא שיהיו שבריהן עושין מעין מלאכתן...“ (הלכות שבת, פרק כה, יב).

הצירוף שבדרך של לזואי „כלים שבורים“ החל לשמש גם במשמעות מושאלת בלשון המדרש. תחילה לא היה אלא משל בלבד, כגון בדרוש על הכתוב „קרוב ה' לנשברי לב“ (תה' לה, יט): „א"ר אלכסנדר הדייט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו [כאן עדיין הצירוף כפשוטו], אבל הקב"ה כלי תשמישו שבורים [בהשאלה לבני אדם] שנ', קרוב ה' לנשברי לב“ (ויקרא רבה פ"ז ב). לאחר מכן לא הורגש עוד הצירוף כמשל, אלא כביטוי של קבע באותה משמעות עצמה.

בזוהר ניתן לכלים שבורים אף לבוש ארמי. אמנם נמצא כבר בארמית התלמודית: „רב אחא בר יעקב תבר מאני תבירי“ (שבת קה ע"ב) — ר' אחא בר יעקב שבר כלים שבורים (בכעס), אבל שם הכוונה לכלים שבורים כפשוטם [כנראה במשמעות (ב)]. השימוש המושאל בצורה הארמית של הצירוף מקורה בזוהר בלבד: „מסכנא קריב למלכא יתיר מכלהו... מ"ט [= מאי טעמא?] משום דדיוריה דמלכא בהני מאני תבירי, דכתיב, ואת דכא ושפל רוח' (יש' נז, טו), וכתיב, קרוב ה' לנשברי לב' (תה' שם), לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה' (תה' נא, יט)“ — ובעברית: העני קרוב למלך יותר מכולם... מדוע? משום שהמלך

שוכן באותם כלים שבורים, ככתוב...", ומן הפסוקים מתברר, שכוונת הזוהר היא לבני אדם מושפלים. אבל גם הצירוף העברי נרמז בזוהר באותה משמעות: "...העניים הם כליו של הקב"ה והם קרובים אליו..." (מדרש רות הנעלם, זוהר חדש, זאלקווי תקס"ד, דף צד ע"ב).

משמעות זו של כלים שבורים ניכרת יפה בשימושי סופרינו. אם קורא, למשל, עגנון לפרק הארבעה-ועשרים בספרו "תמול שלשום" "כלים שבורים", ומתאר בו אנשים בעלי מומים, נפוחי רעב וקבצנים שליד הכותל המערבי — אין כוונתו אלא להשאלת משמעות זו (תמול שלשום, עמ' 349). ואם הזו שם בפי גיבוריו החסידים את הצורה הארמית של הצירוף ואת הפסוק שעליו הוא נאמר, ודאי יש בדעתו להעלות את המקור הזוהרי של הדרוש: "— דווקא אוהב השם יתברך כלים שבורים. — השיב לו השל פריביסקר. — מאנין תבירין. מה שייך? ...קרוב ה' לנשברי לב. כן, כן. נשברי לב. ענה ר' אברהם-אליה אחריו ואמר מתוך ההרהורים שטרדו את לבו" (דלתות נחושת, עמ' 196).

צירוף הפועל שבר לכלים יכול לחול גם בצורות מורכבות של כלי. ראוי לעיין במיוחד באחד המקומות של צירוף כזה עם כלי הנפש (= כוחות הנפש — מלשון ימי-הביניים²): "איני אומר שאנו חיים בה, אבל אנו רוצים לחיות בתורה, אלא

2 ע"י מובאות בבן-יהודה עמ' 2391א' ערך כלי. לדוגמה: "שכבר

נראה התפעל כלי הנפש מהדמיונים שהם יגיעו כלי הנפש להנעה..." (אברהנאל לתורה, וישלח).

שכלי נפשנו נשברים ואין יכולים להכיל אותה. התורה שלמה אלא שהארון שנתונה בו שבור" (עגנון, אורח נטה ללון, עמ' 253).

במשפט מרובה רמזים זה³ כלל הסופר לא את המשמעות הפשוטה של שבירת כלי הנפש בלבד, אלא גם את משמעות שמעבר לנגלה, שמקורה בקבלה. והמשך התמונה של כלי נפשנו נשברים יוכיח: ואין יכולים להכיל אותה. שכן ממש בלשון זו מתוארת בקבלת האר"י סיבתו של אותו מאורע רבי-חיבות, שנקרא בספרות זו "שבירת הכלים". ובהו אנו עומדים כבר בשלב חדש בהתפתחותם של הביטויים כלים ושבירת הכלים, בשלב המשמעות המיסטית שלהם — וראוי לייחד עליהם את הדיבור.

כלים נעשו לסמל לספירות כבר מראשית הקבלה. עשר הספירות נתפסו ככלים של איך-סוף המאציל אותן מעצמותו (כלים במובן של מכשיר בידי האומן וכלים במובן של בית קיבול), ונחלקו דעות המקובלים במשך הדורות בשאלה התיאולוגית החמורה של מהות הספירות: אם אמנם חלק הן מעצמות המאציל, או שמא בדלות הן ממנו ואין הן אלא "כלים" שלו. ניגוד זה שבין עצמות לכלים, או בלשון אחרת: בין אורות

3 קש בו גם רמז לשברי הלוחות שבארון: "והזהירו בוקן ששכת תלמודו מחמת אנסו, דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחים בארון" (ברכות ח ע"ב), שאף הם נתפרשו לבני אדם. אמנם נשתנו כאן כמה מפרטי המאמר: הארון שבור ולא הלוחות שבו, והוא המציין את האדם, ולא שברי הלוחות — ואעפ"י כן הרמז בעינו עומד.

לכלים שהרי אין עצמות אין־סוף אלא אור עליון) הביא את מקובלי צפת לראיית הספירות ראייה דיאלקטית. נתגבשה ביניהם הדעה, שהספירות הן כלים שעצמותו של אין־סוף מתפשטת בהם. כלומר: יש בספירות בחינת ⁴ עצמות (= אור אין־סוף המתפשט בהן בתהליך האצילות), ויש בהן בחינת כלים (= היסוד המבדיל בין ספירה לספירה, עקרון הגבלה לאור אין־סוף הנקלט בבית קיבולן). השקפה זו סופמה בבהירות אצל רמ"ק ב"פרדס רימונים", שער עצמות וכלים, פרק ד' ⁵, אבל כתבו ברוח זו גם בחוגו של האר"י, ומובאה מ"עץ חיים" תוכיח: "תחילה נאצלו י"ס [= עשר ספירות] בבחינת עיגולים והם י' כלים ובכל כלי מהם יש בו פנימית וחיצונית, ובתוך הי' כלים אלו נתלבשו י"ס עצמות האורות..." (עץ חיים, היכל אדם קדמון, שער א', ענף ג', וורשה תרנ"א, דף יג ע"א).

ומה עניין כלים מיסטיים אלה לשבירה? בתורת האר"י על התהוות העולמות נודעת חשיבות מרובה לצירוף זה. שכן בתהליך הבריאה עברו אורות שמוצאם מאין־סוף לכלים (הספירות); כלים אלו נתהוו אחר הפעולה הראשונה של האלוהות לקראת הבריאה, אחר הצמצום ⁶. אלא שלא כל הכלים

4 ועל גלגולי משמעותה של המלה "בחינת—" , עד שהייתה למעין

מלתייחס, נעמוד במאמר מיוחד.

5 ועי' עקשיו בסקירתו הממצה של ג' שלום בספרו "שבתי צבי"

א', עמ' 26—27.

6 על כך, ועל שימושי לשוננו ב"סוד הצמצום" עי' מה שכתבתי

ב"לשוננו לעם", סיוון—תמוז תשי"ז, עמ' 236—243.

יכלו להכיל את האורות החזקים של איין־סוף, משום שמעלת חלק מהם לא הייתה לפי מידת האורות ההם. "ולא היה כוח בשום כלי מהתחתונים [כלומר בספירות הנמוכות] לסבול בתוכו יותר מחלק האור המגיע לחלקו בלבד. וכאשר יצאו כולם כלולים בדעת [= בספירת "תפארת"], לא היה יכול הכלי לסבול את כולם ונשבר וירד למטה" (עץ חיים, היכל נקודים, שער ח', פרק ה', דף לט ע"א). כלומר: מכיוון שאורות איין־סוף ירדו במאוחד, ללא הפרדה ביניהם, חל קלקול בעולם שנברא כבר עד אז, והכלים נשברו. שמענו אפוא בזה על המאורע הגדול הקרוי שבירת הכלים, ועמו גם את אחד ההסברים שלו, הוא ההסבר המיכאניסטי⁷.

ההסבר האחר למאורע השבירה, שלא הסתפק בציון המסיבות החיצוניות של קליטת האורות, אלא ראה בשבירת הכלים מעשה מכוון לצורך היטהרותם של אותם כלים משורש הקליפה (יסוד הרע) שהיה כלול בהם — בנוי כדרשה מיסטית על המשנה: "כלי חרס... שבירתן היא טהרתן"⁸ (כלים ב, א). בלשונו של "עץ־חיים": "ושבירתן זו היא טהרתן, כי אז נתבררו הזוהמא והסיגים שבהם ונעשו קליפות הם הטומאות" (עץ חיים, שם, שער יא, פרק ה', דף נב ע"א). נמצא כאן הסבר לא לשבירה עצמה בלבד, אלא גם למציאותו של הרע בעולם ככוח נבדל מן

7 עי' י' תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, ת"א תש"ב,

עמ' מב.

8 רע"ב למקום: "...שבירתן בלבד מטהרתן, שאין להן טהרה

בטבילה אלא בשבירה בלבד".

הטוב ומנוגד לו. בקשר עניינים זה נזכרת שבירת הכלים גם אצל הרמח"ל⁹: "כאשר רצה הקב"ה שתהיה בחירה לאדם, ע"כ רצה שיהיה טוב ורע וכו', וע"כ עשה עניין השבירה שהיא שורש כל שליטות הרע במציאותו" (פתחי חכמה ב, כט).

דומה לפי זה סוד השבירה לסוד הצמצום. בשניהם נתגלה יסוד הרע: אחר הצמצום נתגלה הדין, ואחר השבירה נתגלו הקליפות. תהליכים מקבילים אלו התרחשו במישורים שונים: הצמצום חל באין-סוף, ואילו השבירה בספירות. על כל פנים הכריע גם מאורע השבירה בהתפתחות הבריאה כולה. שכן הכלים שנשברו נפלו ממדרגתם ומאז מוטלים הם כמתים בעולם נמוך, וצריכים תיקון. רק בזכות ניצוצות הקדושה שהם שיירי האור האלוהי, שדבקו בכלים כדי להחיותם, יכולים כלים אלו להתקיים עד התיקון¹⁰. על התוצאות של אסון השבירה ועל מצבם של שברי הכלים אחרי השבירה אפשר לקרוא הרבה בספרות הקבלה ובספרות המוסר. נביא לשם הדגמה¹¹: "ואז עלו מהבריאה [אחד מארבעת העולמות: אצילות, בריאה, יצירה, עשייה] שברי הכלים ועמדו באצילות" (ר' עמנואל חי ריקי, משנת חסידים).

לא ספרות הקבלה בלבד שמרה בשימושי לשונה על התמונה של כלים, שברי כלים, שבירת הכלים, אף הספרות התלוננית המודרנית קיבלה אותה. אותו ניגוד, למשל, בין צמד

9 מובא בבן-יהודה עמ' 6845, ערך שבירה.

10 עיי' בספרו הנ"ל של תשבי (בהערה 7), עמ' לא.

11 בבן-יהודה מביאי, עמ' 6869 א, ערך א. שבר.

המושגים אורות — כלים, הרווח כל-כך בקבלה הצפתית, עולה
 בנאומו של אחד ההוגים של ימינו: „כל יהודי האומר אין לי
 אלא תרבות חילונית — גם תרבות לא תהיה לו. ספרות ושפה
 כלים הם, ולא אורות“ (מדברי א“י השל בכינוס העיוני בירושלים
 בקיץ תשי״ז, הובאו ב„מולד“ מס' 107—108, עמ' 239). ושוב
 משמעותה הלורייאנית של שבירת הכלים, עם טעם-הלוואי של
 הטראגי שבה, נרמזת במאמר העיוני שבבטאון הנוער האקדמאי
 הדתי „דעות“: „הדנים בכיוונו של החינוך הרצוי לנו אל להם
 להסיח את דעתם משבירת הכלים שבאמצעותם נמסרה מורשת
 היהדות מדור לדור“ (מ' שטרן, „דעות“ שנה ב', גיליון ג', עמ'
 29). בדוגמה אחרונה זו אין לפנינו ניב מאובן, שאין לו משמעות
 מחוץ למסגרתו המקורית וחץ מרמיזה אליו, אלא צירוף מלים
 בעל חיות, שיכול להפרות את הבעת כותבו — ומשפט הזיקה
 הנצמד ל„כלים“ יוכיח. ודרך הרחבה בהוספת לוואים לצירוף
 שבירת הכלים נמצא במכתבו של פרופ' נ' רוטנשטרייך למר ד'
 בן-גוריון: „אך סבור אני כי תמורות אלה מחייבות ניסוח חדש
 של העניינים הגרעיניים והתמידיים שלנו, ואינן מצריכות
 שבירת כלים רוחניים ורעיוניים (פורסם ב„מעריב“, 9.8.57). ואף
 יש שהצירוף עומד בזרותו-למחצה כשהוא מובא במרכאות:
 „מבחינה זו הייתה זו תנועה של הריסת ערכים, ושבירת הכלים“
 („בטרם“ 30.3.1958).

על כל פנים צירופי שבירה וכלים על משמעותם המגוונת
 גיוון מיסטי לא נקלטו בלשון ימינו אלא בעיקר בסגנון העיוני
 הגבוה ובסגנון הספרותי המובהק.